

ABDÜLBÂSİT B. HALİL B. ŞÂHİN EL-MALATÎ VE “EZ-ZEHRU’L-MAKTÛF FÎ MEHÂRİCİ’L- HURÛF” İSİMLİ TECVİD RİSALESİ

Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin el-Malatî And His Tajweed Booklet
Named As “*al-Zehru-l Maktûf fi Mehâric al-Hurof*”

Kerim ÖZMEN* | Lokman BEDİR**

ÖZ: Malatya, tarihte önemli bir kültür merkezi olmuş, İslam düşüncesine damgasını vuran birçok ilim ve fikir adamının ikamet ve uğrak yeri olarak temayüz etmiş kadim bir şehirdir. Babasının Memlûkler döneminde Malatya nâibliği yaptığı sıralarda Malatya’da doğan tarihçi, Hanefî fakih ve müfessir Abdülbâsıt b. Halil b. Şâhin el-Malatî de Malatya’nın ilim havzasında yetişmiş âlimlerden birisidir. Tahsil amacıyla Halep, Dımaşk, Mağrib ve Endülüs’ü dolaştıktan sonra Kahire’ye yerleşmiş, (1514/920) tarihinde burada vefat etmiştir. Döneminin büyük âlimlerinden ilim almış ve önemli eserler telif etmiştir. Kıraat ve tecvid ilmiyle meşgul olan alimler, ilk dönemlerden itibaren bu konulara yönelik olarak kayda değer önemli literatür oluşturmuşlardır. Bu çalışmada müellifi tanıtmaya ve bu literatüre katkı mahiyetinde yazmış olduğu *ez- Zehru’l- Maktûf fi Mehârici’l- Hurûf* isimli risaleden hareketle, onun Kur’an eğitiminde esaslı bir yer işgal eden ve Tecvid İlminin temel konularından biri olan “mehâric-i hurûf/ Kur’an harflerinin çıkış yerleri”ne dair görüşlerini değerlendirmeye çalışacağız.

ABSTRACT: Malatya has become an important cultural center in history, city has shaped itself as the place of residence and destination of many scholars well-known and opinion makers who have stigmatized Islamic thought. An one of them as a historian Zeynüddin Abdülbasıt b. was born in Malatya in the year when his father was governor in Malatya during the Mamluks period. He was known as Hanafi faqih and commentator. After his trip Aleppo, Damascus, Maghribi and Andalus for study he settled in Cairo and died here in (920/1514). He learned from great scholars of his time and he wrote important works. In this work we will study about his work booklet named as “*al- Zehru’l- Maktûf fi Mehârici al-Hurof*”. About this subject a lot of scholars worked and they made important literatüre. We will try to evaluate his views on the "place of departure of the letters of the abominable hurûf / Qur’an" using his booklet, which is a fundamental part of the tajweed course and we will try to introduce him.

* Öğr. Grv., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Ana Bilim Dalı. kerim.ozmen@inonu.edu.tr

** Öğr. Grv. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Ana Bilim Dalı. lokman.bedir@inonu.edu.tr

Hakemli Araştırma Makalesi Peer-reviewed Research Article		
Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
01.12.2017	30.12.2017	30.12.2017

Anahtar Sözcükler: Kur'an Harfleri, Abdülbâsıt b. Halil b. Şâhin el-Malatî, ez- Zehru'l- Maktûf, Mehâricü'l- Hurûf, Risale, Harfler, Malatya, Kıraat, Tecvid, Kansu Gavri, Memlukler.

Keywords: Hufof al- Quran, Zayn ad Dın Abd al Basit Halil b. Shahin, ez- Zehru'l- Maktûf, Mehâric al Hufof, Letters/Hufof, Risaale, Qirâah, Tajwid, Kânsûh al-Ġavri, Mamluks.

GİRİŞ

Malatya, tarihte önemli bir kültür merkezi olmuş; İslam düşüncesine damgasını vuran birçok ilim ve fikir adamının ikamet ve uğrak yeri olarak temayüz etmiş kadim bir şehirdir. 844/1440 yılında Malatya'da doğan tarihçi, Hanefî fakihi ve müfessir olarak tanınan Zeynüddin Abdülbâsıt b. Halil b. Şâhin el-Malatî de Malatya'nın ilim havzasından yetişmiş âlimlerden birisidir. Tahsil amacıyla Halep, Dımaşk ve Mağrib ve Endülüs'ü dolaştıktan sonra Kahire'ye yerleşmiş ve 30 Mayıs 1514 h.920 tarihinde burada vefat etmiştir, Bir kısmı risâle hacminde olan önemli eserler kaleme almıştır.

Müellif Abdülbâsıt, farklı konulara ait risalelerini içeren *Kitâbu'l- Mecmû'u'l- Büstânü'n-Nûri li Hazreti Mevlânâ es-Sultân el-Gavri* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 4793) adlı mecmuası içerisinde, yazma halinde bulunan, ez- Zehru'l- Maktûf fî Mehârici'l- Hurûf isimli risalesini kaleme almıştır.

Başlangıçta *Mehârici'l- Hurûf*, dilciler tarafından inceleme konusu yapılmış;¹ daha sonraları Kıraat ve Tecvid ilminin teşekkül süreciyle birlikte bu alana yönelik eserlerde ele alınmaya başlanmıştır. Bu konu üzerinde öteden beri, kıraat ve tecvid ilmiyle meşgul olan alimler ilgilenmişler ve kayda değer önemli bir literatür oluşturmuşlardır.² Biz bu makalede, adı geçen risalenin çevirisini de yaparak, müellifi tanıtmaya ve bu literatüre katkı mahiyetinde yazmış olduğu mezkûr risaleden hareketle Kur'an eğitiminde esaslı bir yer işgal eden ve tecvid ilminin temel konularından olan "mehârici hurûf/Kur'an harflerinin çıkış yerleri"ne dair görüşleri değerlendirecektir. Bu vesileyle; Malatya'da doğup büyümüş, ancak ülkemizde

¹ Tecvid literatüründe Mahreç konusu işlenirken dilcilere yapılan atıflar bunun delili sayılabilir. Mesela Sibeveyh (ö.180/796) mahreç ve sıfatlar konusu yanında diğer bazı tecvid konularını da incelemiştir. Bkz. (Sibeveyh, 1982: 4: 431-477)

² Örnek liste için bkz. (Çetin, 2010: 471-490)

yeterince tanınmamış ve üzerinde çok çalışılmamış bu büyük ilim adamı tanıtılarak bu şehrin kadîm bir geçmişi olan ilim mirasının ortaya çıkarılmasına az da olsa katkı sağlanmış olunacaktır.

I. Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Çalışmamızın konusu olan Abdülbâsıt el-Malatî, Tatar asıllı, Saray şehrinde Altınorda Moğollarından³ bir aileye mensuptur (Tedmüri: 2002: I,7).⁴ Bu ailenin Mısır'a ulaşip buraya yerleşmesi hicrî 8. asrın /m. 1300'lerin sonlarına rastlar. (Ömer, 1977-1978: 59)

Ailenin bilinen ilk nesil üyesi Emir Şahin (v. 834/1430-1431), Memlûk Sultanı Berkuk'un (m. 1390-1399) en seçkin memluklerinden birisi olarak kısa zamanda parlamış, devlet idaresinde önemli mevkilere gelmiştir. Bir ara Kudüs nâibliği⁵ de yapmış olan Emir Şa-

³ "1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren bir Türk-Moğol devleti. Altın Orda halkının büyük çoğunluğunu, X. yüzyıldan itibaren müs-lüman olan çeşitli Türk boyları meydana getiriyordu. Yalnız idareci durumundaki bir kısım Moğol unsurlar, başlangıçta İslâmiyet'i kabul etmemişlerdi. Fakat Batu Han'ın küçük kardeşi Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle Altın Orda tam mânâsıyla bir Türk-İslâm devleti haline gelmiştir. X. yüzyıldan beri İslâm kültürünün iyice yaygınlaştığı bölgede bilhassa Saray şehrinin kuruluşu ve devlet merkezi yapılmasından sonra Türkistan'la ticarî ve kültürel münasebetler hızla gelişmiş, bundan dolayı da İslâmiyet'in tesiri artmıştır. İslâmiyet, özellikle Özbek Han zamanında Altın Orda'nın hâkim olduğu sahalarda hızla yayılmış, Saray başta olmak üzere birçok şehir, bütün İslâm memleketlerinde olduğu gibi camiler, medreseler ve tekkelerle süslenmiştir. Hükümdarlarla devletin ileri gelenleri saraylarında ve mâlikânelerinde âlimleri, şeyhleri, seyyidleri ve hocaları barındırmış ve korumuşlardır.", (Saray, 1989: "Altın Orda Hanlığı", 538-540)

⁴ Abdülbâsıt b. Halil. B. Şahin, (2002) *Neylû'l-Emel fî Zeyl ed-Düvel*; (thk. ve nşr., Ömer Abdu's-Selam Tedmüri), C. I / I (H.744-770); C.I / II (H. 771-800) ; C. I / III (H801-820); C. I / IV (H. 821-840); C. II / V (H. 841-860); C. II / VI (H. 861-875); C. II / VII (H. 876-890); C.II / VIII (H. 891-896); C. IX (İndex), Beyrut: Mektebeti'l-Asriyye. Eserin tahkikini yapan Ömer Abdu's-Selam Tedmüri'ye ait Mukaddime kullanılmıştır. Bundan sonra mukaddimeye yapılan atıflar muhakkik ismi şeklinde verilecektir; Ayrıca bkz. (Özbek, 2010:534-535).

⁵ Nâiblik: Ortaçağ'da kurulan diğer birçok İslâm devletinde de var olan nâiblik Anadolu Selçukluları, Memlûkler ve Delhi Türk Sultanlığı'nda daha sistemli ve etkili bir kurum haline gelmiş, özellikle merkezde hükümdara vekâlet eden devlet adamları yanında eyalet valilerine ve diğer bazı vali veya kumandanlara nâib-i saltanat unvanı verilmiştir. İslâm devletlerinde hükümdar, vali, kadı gibi devlet ricâlinin vekili, temsilci veya yardımcısı. Bkz. (Avcı, 2006: "Nâib". 312)

hin, ömrünün sonlarına doğru siyasetten uzaklaşıp sade bir hayatı tercih etmiş ve Kahire’de vefat etmiştir (Ömer, 1977-1978: 59; Tedmürî, 2002: I,7).

Ailenin ikinci nesil üyesi olan Abdülbâsıt’ın babası Halil b. Şahin (ö. 873/1468), otuz yılı aşkın bir süre Memluk devletinin siyasi ve ilmî hayatının önde gelen şahsiyetlerinden birisi olmuştur. Memlük Sultanı Çakmak (m.1438-1453) zamanında Şam, Kudüs, Kerkük, Malatya gibi eyaletlerde nâiblik görevini deruhte etmiştir (Ömer, 1977-1978: 60). Önüne çıkan birçok fırsatı değerlendirmiş, babası Emir Şahin’den farklı olarak siyasetin yanında ilmî sahada da kendisini yetiştirmiş, dönemin yetkin âlimlerinin ilim meclislerinde bulunmuş, kimisiyle ders arkadaşı, kimisinin de talebesi olmuştur.⁶ Başta tarih olmak üzere çeşitli alanlara dair (tarih, coğrafya, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, rüya tabiri vb.) otuz kadar eser kaleme almıştır (Ömer, 1977-1978: 59-61; Tedmürî, 2002: I,8-22; Çubukçu, “Halil b. Şâhin”. 328-329).

Halil b. Şahin, idarecilik yaptığı yerlerde ilme ve ilim adamlarına değer vermiş, evinde ilim ve edebiyat meclisleri düzenlemiş, kültürel faaliyetleri desteklemiştir (Ömer, 1977-1978: 61).

İşte böyle bir ortam içerisinde ailenin üçüncü neslini temsil eden Abdülbâsıt (v. 920/1514), babası Halil’in naiblik görevi için bulunduğu Malatya’da 11 Receb 844 Pazar günü (6 Aralık 1440) dünyaya gelmiştir. Malatî nisbesi burada doğmuş olmasındandır. Küçük yaşta annesi Şekerbay hanımı kaybetmiş ve ilk eğitimini babasından almış ve Türkçeyi ondan öğrenmiştir. Daha sonra babası Halil b. Şâhin’in 859 (1454-1455) yılında Trablus’ta görevlendirilmesi sebebiyle onunla birlikte Malatya’dan ayrılmış (Tedmürî, 2002: I, 23-24), yıllar sonra tekrardan Malatya’ya dönmüş olan aile bir süre daha burada ikamet etmişlerdir.⁷ İçinde bulunduğu müsait ortam ve imkânlar kısa sürede ilmi açıdan önemli mesafeler almasını sağlamıştır. Özellikle babasının idarî görevi dolayısıyla önemli kültür mer-

⁶ İbn Hacer, İbnu’l-Hümâm, Bedruddin el-Aynî, Suyûtî, Kâfiyeci gibi âlimler bunlardan birkaçıdır.

⁷ Abdülbâsıt’ın Malatya ile irtibatının yaklaşık yirmili yaşlarına kadar sürdüğü anlaşılıyor. Kaynaklarda, buradan ayrıldıklarında halkın üzüldüğü, burada kalmaları konusunda ısrarcı olduklarına dair bilgiler mevcuttur. Bkz. (Tedmürî, 2002: 1: 18, 23, 35).

kezi olan şehirleri dolaşması, ona çeşitli alanlarda birçok âlimden ders alma imkânını, bu sayede geniş bir ufuk ve ilmî birikime sahip olmasını sağlamıştır. Yirmi bir yaşlarında babasıyla birlikte Kahire'ye gelmiş ve babasının isteği doğrultusunda Kâfiyecî (ö.879/1474), Sehâvî (ö.902/1497) gibi dönemin büyük âlimlerinin rahle-i tedrisinden geçmiştir (Ömer, 1977-1978: 61-62).⁸

Daha sonra Abdŭlbâsıt, beş yıl sürecek olan kuzey Afrika ve Endŭlŭs seyahatine çıkmış, bu uzun seyahat süresince de ilmî birikimini artırmaya devam etmiş, gezip gördüğü yerlerde tıp da dâhil olmak üzere birçok alandaki uzmanlardan istifade etmiştir (Ömer, 1977-1978: 62-64). Ayrıca bu seyahat esnasındaki hayatın her alanına dair şahsi gözlemlerini, olaylara tanıklığını, idarî, ilmî sahada önemli kişilerle görüşmelerini er-Ravzŭ'l-bâsim fi havâdisi'l-umr ve't-terâcim isimli eserinde bir araya getirmiş, bizlere o dönemle ilgili olarak özellikle de Mağrib ve Endŭlŭs tarihi için önemli bir kaynak bırakmıştır (Ömer, 1977-1978: 66-67). Bu kitap ayrıca kendisi ve ailesi hakkında da birinci elden bilgiler ihtiva etmektedir. Ömrünün sonlarını da ilmi faaliyetlerle geçirmiş olan Abdŭlbâsıt, Kahire'de özellikle Şeyhûniye Medresesinde Mısırlı ve Mısır dışından gelen birçok talebeye hocalık yapmıştır. Tarihçi İbn İyâs (ö. 930/1524?) onun öğrencilerindedir (Ömer, 1977-1978: 65-66).

Sehâvî, Abdŭlbâsıt'ı birçok alanda yetkin ilmî kişiliğe sahip, farklı türlerde eserler bırakmış değerli bir şahsiyet olarak tanıtmıştır (Sehâvî, ed-Davu'l-Lâmi', 1992: IV, 27; Ömer, 1977-1978: 65).

Abdŭlbâsıt'ın bu kısa biyografisinden sonra, ilmi kişiliği ve yetkinliği hakkında bir kanaat oluşturması için eserleriyle ilgili de bilgiler vermek istiyoruz. Kaynaklarda zikri geçen ve büyük kısmı günümüze ulaşan eserleri:

⁸ Müellif, çocukluğundan itibaren yaptığı seyahatler vesilesiyle sayısı kırkın üstünde farklı uzmanlık alanlarından hocadan ders almış bu sayede zengin bir ilmî birikime sahip olmuştur. Tarihçilikte babasının yolunu takip etmiş, eleştirel bakış açısını da kendisine ölçüt edinmiştir. Bkz. (Tedmürî, 2002: 1: 35-36); Ayrıca Abdŭlbâsıt'ın hayatı ve eserleriyle ilgili bkz. (Özaydın, 1988: "Abdŭlbâsıt el-Malatî", 201-202)

1. er-Ravzü'l-Bâsim Fî Havâdisi'l-Umr Ve't-Terâcim (Vatikan, Ar. 728).⁹

2. Neylü'l-Emel Fî Zeyli'd-Düvel. Zehebi'nin Düvelül-İslâm adlı eserine yazdığı zeyil olup 744-896 (1343-1491) yılları arasında meydana gelen olayları ihtiva eder.¹⁰

3. ed-Dürerü'l-Vesîm. Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî'nin Tekrîmü'l-Ma'îşe Fî Tahrîmi'l-Haşîşe adlı eserine yazdığı şerhtir.

4. el-Mecmau'l-Müfennen Bi'l-Mucemi'l-Mu'anven (biyografi).¹¹

5. el-Kavlü'l-Menûs Fî Şerhi'l-Kamûs¹²

6. Hacimleri üç ile elli iki varak arasında değişen şu on dört risâlesi,¹³ Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 4793) "**Kitâbu'l-Mecmû'ı'l-Bustâni'n-Nürî Li-Hazreti Mevlâna's-Sultâni'l-Gavrî**" isimli bir mecmua içinde sırasıyla aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

1. en-Nefhâtü'l-Fâiha Fî Tefsîri'l-Fâtîha

2. el-Kavlü'l-Hâs Fî Tefsîr-i Süreti'l-İhlâs¹⁴

3. Gayetü's-Sûl Fî Sîreti'r-Resûl¹⁵

⁹ Bu eser müellifin Kuzey Afrika ve Endülüs seyahatine dair dönemin tarihi, şahsi gözlemleri, tecrübeleri, ilmî temasları hakkında önemli bilgiler içerir. Bazı bölümleri eksiktir. Mevcut yazmadan hareketle günümüze ulaşan kısımları dört cilt olarak yayınlanmıştır. Bkz. (Malatî, ts). (tahkik. Ömer Abdu's-Selam Tedmürî), Beyrut: Mektebeti'l- Asriyye; yine bu eserle ilgili bir makale ve değerlendirme de yayınlanmıştır: (Ömer, 1977-1978: 57-78). Ayrıca bir de Yüksek Lisans çalışması yapılmıştır: (Ferec, 2015).

¹⁰ Bu tarih eseri yayınlanmıştır. bk. (Malatî, 2002). (tahkik: Ömer Abdu's-Selam Tedmürî). C. I / I (H.744-770); C.I / II (H. 771-800) ; C. I / III (H801-820); C. I / IV (H. 821-840); C. II / V (H. 841-860); C. II / VI (H. 861-875); C. II / VII (H. 876-890); C.II / VIII (H. 891-896); C. IX (İndex). Beyrut: Mektebeti'l- Asriyye.

¹¹ Bu eser iki cilt olarak yayınlanmıştır: bkz. (Malatî, 2011). (tahkik: Abdullah Muhammed El-Kenderî). Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

¹² (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1417, 223 varak).

¹³ Bunlardan bir kısmının başka yazma nüshaları da bulunmaktadır ve yine bazıları yayınlanmıştır. Çoğu ise hala yazma halindedir.

¹⁴ Bir makalede bu risaleye kısa bir tanıtım yapılmıştır (Güney,2011:284). Ayrıca Malatya'da 17-19 Kasım 2017 tarihlerinde düzenlenen "Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu" münasebetiyle müellifin Kur'ân ve Tefsir anlayışını ele alan bir bildiri de sunulmuştur: (Özmen, 2017).

¹⁵ Matbudur, İstanbul 1328.

4. el-Kavlü'l-Cezm/Hazm Fî Târîhi'l-Enbiyâ Üli'l-Azm
5. er-Ravzatü'l-Murabba'a Fî Sireti'l-Hulefâi'l-Erba'a
6. Nüzhetü'l-Esâtin Fî Men Veliye Mısır Mine's-Selâtin
7. es-Sırru Ve'l-Hikme Fî Kevni'l-Hamse Salavât Mahsûsan Bi-Hâzihi'l-Evkât
8. Nüzhetü'l-Elbâb Muhtasarı Acebi'l-U'câb
9. el-Ezkârü'l-Mühimmât Fî Mevâzi'a Ve Evkât
10. el-Kavlü'l-Meşhûd Fî Tercîhi Teşehhüd-i İbn Mes'ûd
11. el-Menfa'a Fî Sırr-i Kevni'l-Vuzû Mahsûsan Bi Hâzihi'l-A'zâi'l-Erba'a
12. ez-Zehrü'l-Maktûf Fî Mehârici'l-Hurûf¹⁶
13. Necmü's-Şükür,
14. el-Vusle Fî Meseleti'l-Kible.

II. “ez- Zehru'l- Maktûf Fî Beyâni Mehârici'l- Hurûf” İsimli Tecvid Risalesi

a. Yazma Nûsha ve Genel Tavsifi

Abdülbâsıt, yukarıda mezkûr on dört risaleyi uzun süren hastalığı sırasında durumuyla yakından ilgilenen, ihsan ve ikramına mazhar olduğu Memluk Sultanı Kansu Gavri (1501-1516)¹⁷ için, bir hatıra olması vesilesiyle bir araya getirmiş ve kendisine sunmuştur. (Malatî, Kitâbu'l- Mecmû', 1a, 10b-11b)

Risaleleri topladığı esere “Kitâbu'l- Mecmûu'l- Büstânü'n-Nürî li Hazreti Mevlânâ es-Sultân el-Gavrî” ismini vermiştir. Her bir risalenin serlevhasında ve çoğu zaman girişinde kendisini Abdülbâsıt b. Halil el- Hanefî şeklinde tanıtmıştır.

Müellif bu mecmua içerisinde tüm okuyucular için oldukça faydalı olduğunu düşündüğü, muhtasar ancak kolay anlaşılır olma niteliklerini haiz on dört risaleyi bir araya getirmiş, mecmuanın güzelce tezyin edilmiş serlevhasında ise, eseri Memluk sultanı Ebu'n-

¹⁶ Müellifin bu risalesi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

¹⁷ Kansu Gavri ya da Gansu Gavri tam adıyla El-Eşref Kansu el-Gavrî, Memlûk Sultanı, Burcî Hanedanı'ndan olup 1501-1516 yılları arasında Memlûk hükümdarlığı yapmıştır. (ö. 922/1516).

Nasr Kansu Gavri'ye ithaf ettiğini dile getirmiştir (Malatî, Kitâbu'l-Mecmû', 1a, 10b). Ayrıca 1b-13b varakları arasında yer alan uzunca bir mukaddimedede, mecmuadaki on dört risalenin isimlerine ve kısa tanımlarına yer vermiştir.

Risalelerin telifinde yöntem olarak kısa ama anlaşılır olma tercih edilmiş ve özellikle risalelerin listesinin sunulduğu mukaddimedede ve risalelerin girişlerinde bu hususa sık sık vurgu yapılmıştır (Malatî, Kitâbu'l-Mecmû, Mukaddime: 2a, 12a-13a).

Bu makalenin konusu olan tecvid risalesi *ez-Zehrû'l-Maktûf Fî Mahârici'l-Hurûf*, ilgili mecmuada yer alan on dört risale içinde on ikinci sırada, 194a-198a varaklar arasında yer almaktadır. Risale, oldukça okunaklı bir nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Dili Arapçadır ve mecmua genelinde her bir sayfa on bir satırdan oluşmaktadır. Mecmuanın her hangi bir yerinde müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamaktadır. İlgili mecmua, Sultan Kansu Gavri'ye takdim edildiği ve Sultan'ın da (1501-1516) tarihleri arasında tahtta olduğuna göre mecmua'nın istinsah tarihi bu sürece denk gelmelidir. Her bir risalenin net istinsah tarihini ayrı ayrı tespiti ise zor görünmektedir. Zira farklı zamanlarda kaleme alınmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Mecmuanın zahriyesin'de Osmanlı Sultanı I. Mahmud'a (1730- 1754) ait vakıf kaydı bulunmaktadır. Mecmua serlevhasında bizzat Sultan Kansu Gavri'ye takdim ifadesi, müstensih isminin bulunmaması ve özellikle mukaddimedeki üslub vb. bazı hususlar, kesin olmamakla birlikte bu mecmuanın müellif hattı olduğu izlenimini bizlere vermektedir.

b. Risalenin Değerlendirilmesi

Risalenin ismi, mecmuanın mukaddimesinde (Malatî, 13a) ve risalenin kapak kısmında, *ez-Zehrû'l- Maktûf fî Mahârici'l-Hurûf*, içerikte giriş kısmında ise *ez-Zehrû'l-Maktûf Fî Beyâni Mahârici'l-Hurûf* şeklinde geçmektedir (Malatî, 194a-195a).

Bu risalede incelenen konu, Kur'ân-ı Kerim'in kendisiyle konuştuğu Arap dilini oluşturan harflerin mahreçleri; yani ağızdan çıkış yerleridir. Eserin telif amacı ise, özellikle Kur'ân-ı Kerim'i tecvid kurallarına riayet ederek güzel bir şekilde okumak isteyenler için faydalı olma olarak açıklanmıştır (Malatî, 194b). Genel olarak müellifin risalelerinde, fazla detaya girmeden meseleyi özlü; ancak anlaşılır

bir şekilde ortaya koyarak anlatma yazım üslubu benimsenmiş, bu sayede okuyucu için azami fayda temini gözetilmiştir (Malatî, Mukaddime, 2a, 12a-13a).

Risalenin muhtevasını sıralı bir şekilde kısaca şöyle sunulabilir:

1. Besmele, Arapçayı farklı açılardan diğer dillerden üstün kılan Allah'a hamd, salvele, Sahabe, Tabiin, onların takipçileri, Resûlullah'ın ümmetine ve her daim O'na muhabbet besleyenlere dua (Malatî, 194b).

2. Risalenin konusu, telif amacı ve ismi (Malatî, 194b-195a).

3. Genel olarak mahreç bölgelerinin belirtilmesi (Malatî, 195a).

4. Arapça'nın harfleri ve harf sayısı bakımından diğer bazı dillerden farkı (Malatî, 195a-195b). Arapça ile Farsça'nın mukayesesi, bu bağlamda Ebu Hanife'nin Farsça ile namaz kılma fetvasının ele alınması (Malatî, 195b).

5. Mahreç bölgelerini ve harflerin buralardaki yerini gösterir şekil (Malatî, 196a).

6. Her bir harfin mahreç bölgesi ve özelliklerinin, boğazın alt kısmı (Aksa'l-Halk) başlangıç; dudaklar (Şefetân) da bitiş kabul edilerek detaylı bir şekilde incelenmesi (Malatî, 196b-198a).

7. Allah'ı tesbih ve övgü ile hatime (Malatî, 198a).

Şimdi risalede ele alınan bazı meseleleri önemine binaen biraz daha etraflıca değerlendirmek istiyoruz.

Müellif, bu risalede Arapçanın önemine ve diğer dillerden üstün ve farklı olan taraflarına vurgu yapmıştır. Bu üstünlük yönlerinden birisi ona göre Arapçanın harf sayısının -ki yirmi dokuzdur- Farsça, Türkçe, Süryanice, Yunanca gibi bazı dillerden fazla oluşudur. İkinci bir üstünlük tarafı ise Arapça'nın beyân özelliğidir. Ayrıca dâd (ض) harfinin sadece Arapçada olması da bu dili farklı kılan bir husustur (Malatî, 194b-195b). Risalenin girişinde Hz. Peygamber'i dâd harfiyle konuşanların en üstünü, en fasihi olarak nitelemesi de (Malatî, 194b) zikri geçen konuya ve risalenin ana konusuna yapılan bir gönderme olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda müellif, Arapçaya en yakın dilin Farsça olduğunu, bu yüzden Ebu Hanife'nin Arapça bilmesine rağmen kişinin na-

mazda Farsça kıraatine cevaz verdiğini, âlimlerin de bu fetvanın gerekçesi olarak Farsçanın diğer dillere nazaran Arapça'ya daha yakın bir dil olmasını ileri sürdüklerini belirtir (Malatî, 195b). Ebu Hanife'nin bu fetvası, öğrencisi İmam Muhammed'in bazı eserlerinde rivayet edilmiştir (Şeybânî:1990, I,39; Şeybânî: 2009, 67).

Burada şunu belirtelim ki; bir dilin diğerlerine göre üstünlüğü kıyaslamasında harf sayılarının esas alınması, zenginlik ifade etmesiyle birlikte çok isabetli bir görüş olmasa gerektir. Ayrıca, Ebu Hanife'nin ilgili fetvasında İmam'ın kendisi tarafından bir gerekçelendirme yapılmadığı halde, konuyu yukarıda işaret edilen bağlamda ele alıp gerekçelendirmesi de dakik bir değerlendirme değildir.

Dillerdeki harf sayısı, ilgili dilin fonetik yapısı itibarıyla değişiklik arz etmektedir ve tarihi süreç içerisinde bu konuda gelişimler gözlenmektedir.¹⁸ Dolayısıyla Malatî'nin farklı dillere dair yaptığı kı-

¹⁸ Arapça özelinde bu gelişimin seyri şöyle olmuştur: "Arap alfabesini oluşturan harflerin doğuşu ve gelişim seyri hakkında çeşitli görüşler bulunmakla birlikte bugün kabul edilen en kuvvetli telakkiye göre Araplar, önceleri Güney Arabistan'da geliştirilen ve Müsned / Himyerî denilen bir yazı kullanıyorlardı. Milâdi III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başlarında bitişik yazılan Nabat harflerini kullanmaya başladılar. Nabat alfabesinden aldıkları yirmi iki harfe kendi dillerine özgü sesleri belirten, "revâdif" (ilâveler) adını verdikleri altı harf (ث, ح, خ, د, ذ, ر, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ع, غ, ف, ق, ك, ل, م, ن, و, هـ, لا, ي) daha ekleyerek yirmi sekiz harften oluşan alfabelerini meydana getirdiler. Daha sonra Tamarahılar'dan aldıkları lâmelif ile harf sayısı yirmi dokuz çıktı..." (Durmuş, 1997: "Harf", 161) Aynı şekilde bu gelişim sürecinde "Arap harflerinin bugünkü alfabetik düzeni, I. yüzyılın sonlarına doğru Nasr b. Âsım ile Yahyâ b. Ya'mer tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yeni sistemde harflerden biçim itibarıyla üçlü ve ikili benzerler (el-hurûfû'l-müzdevce) öne ve yan yana, müstakil şekle sahip olanlar (el-hurûfû'l-münferide) sona alınmıştır. Ancak eskisinde olduğu gibi bu yeni sistemde de harf sıralaması müstakil şekle sahip harflerden olan elifle başlatılmıştır. Buna göre Doğu tertibi ا, ب, ت, ث, ج, ح, خ, د, ذ, ر, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ع, غ, ف, ق, ك, ل, م, ن, و, هـ, لا, ي Batı tertibi ا, ب, ت, ث, ج, ح, خ, د, ذ, ر, ز, ط, ظ, م, ل, م, ن, ص, ض, ع, غ, ف, ق, س, ش, هـ, و, ي, لا şeklindedir.

Halil b. Ahmed'in, Kitâbü'l-'Ayn adlı sözlüğünde harflerin mahreçlerine göre uyguladığı üçüncü bir tarz daha bulunmaktadır. Bu tertipte mahreci ağza en uzak olan harften dudağa doğru bir sıralama takip edilmiş olmakla birlikte illet harfleri (ا, و, ي) en sona alınmıştır: ع, ح, هـ, خ, غ, ق, ك, ج, ش, ص, ض, س, ز, ر, ذ, د, خ, ح, ج, ك, ش, ص, ض, س, ز, ر, ذ, د, ع, ح, هـ, لا, ي ت / ظ, ذ, تار, ل, ن, ف, ب, م, ا, و, ي

Asya, Afrika ve bazı Avrupa ülkelerinde İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Arap harfleri Arap olmayan milletler tarafından kabul edilerek kullanılmaya başlanmış, fakat her millet kendi dilinin ses yapısına göre yirmi dokuz harfe ilâveler veya bunlardan eksiltmeler yapmıştır. Farsça'da ve Osmanlı Türkçesi'nde bulunan (گ, گ, ز, ز, پ) harfleri bu şekilde oluşmuştur. Arap harfleri yayıldığı yerlerde bazen mevcut yazının yerine geçmiş, bazı yerlerde de ilkyazı olarak kulla-

yaslamaya yönelik olarak dillerle ilgili tarihsel değişim ve gelişim süreci, ayrıca müellifin yaşadığı dönemde mezkûr dillerin harf sayılarını vb. durumlarını dikkate alarak sağlıklı bir değerlendirme yapılabilir.

Abdülbâsıt, harfleri seslendirmenin mahreç bölgeleriyle ilgili olduğunu ve harflerin ilgili bölgeden ses vasıtasıyla çıktığını kabul eder (Malatî, 195a). Onun bu görüşü, başta kıraat âlimleri olmak üzere Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların, harfî sadece ses yönüyle ele alarak yaptıkları, “ağzın muayyen bir mahreç sahasından çıkan ve belli sıfatlara sahip bulunan ses” (Durmuş, 1997: “Harf”, 158; Fârâbî, 1990: 28) şeklindeki tarifleriyle örtüşmektedir.

Malatî’ye göre, harflerin mahreçleri konusu da dâhil olmak üzere kişi, öğrenmek istediği her hususta, aklını ölçüt olarak alıp derinlemesine düşündüğünde meseleleri anlaması kolaylaşacaktır (Malatî, 196b). Burada akla yapılan vurgu müellifin düşünce yapısını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Müellif, risalede mahreç sayısı hakkındaki görüşlerini genel ve detaylı olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Öncelikle Külli mahreçler kısaca anlatılmıştır ki bunlar: 1. Boğaz ve tavanı. 2. Ucu, gerisi, iki kenarı ve ortası ile dil. 3. Dudaklar. 4. Azı ve ön dişler (Malatî, 195a) olmak üzere dört bölgedir.¹⁹ Daha sonra her bir harfin özel mahreci (Cü’zî Mahreç) açıklanmıştır (Malatî, 196b-198a). Ayrıca bütün mahreç bölgelerini toplayan ağzın (fem) çizilen şekli de, hem Külli hem de cüz’î mahreçleri net bir şekilde göstermektedir (Malatî, 196a). Risalede cüz’î mahreçlerin sayısı on beş olarak karşımıza çıkmaktadır. Müellif Abdülbâsıt, hakiki mahreç bölgelerini ele almış, takdiri mahreç bölgeleri olan Cevf (Ağız ve boğaz boşluğu) ve Hayşûm’a (Geniz kovuğu) temas etmemiştir. Yalnız harf-i med olan Elif’i, mahreç bölgesi olarak Aksal-Halk’ta göstermiştir. Elif’i bu bölgede göstermekle aşağıda işaret edilecek olan, Sibeveyh (ö. 180/770) başta olmak üzere

nılmıştır. Bu harflerin Türkler tarafından İslâmiyet’in kabulünden hemen sonra kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. Arap harflerinin Türkçe’ye uygulandığı bilinen ilk eser, Kâşgarlı Mahmud’un 1072-1074 yılları arasında tamamladığı *Divân-ü Lugâti’t-Türk’tür...*” (Durmuş, 1997: “Harf”, 162) Farsça’daki değişim ve harf sayısının artmasıyla ilgili değerlendirme için bkz. (Ateş-Tarzi, 1971, 3-4)

¹⁹ Klasik literatürde dişler genelde müstakil bir mahreç olarak değil, dil ile bağlantılı olarak ele alınır. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda dişler de ayrı bir mahreç bölgesi olarak değerlendirilmiştir. Bkz. (Malmberg, ts: 111)

nahivcilerin çoğunluğu ve diğer bazı âlimlerin görüşlerini takip ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı âlimi Saçaklızâde'ye göre bazılarınca harf-i med olan elif'in bu mahreç bölgesinde gösterilmesi mecazendir. Aslında bu hemze ve elif'in küllî mahreçte bir araya geldikleri anlamına gelir ki, bu durum cüz'î mahreçte birlikte olmalarını gerektirmez (Saçaklızâde, 2001:127-128). Harflerin mahreç sayısı hakkında literatürde temel olarak üç görüş dile getirilmiştir: (İbnü'l-Cezerî, 1998, 40; Ensârî, 1998, 40-41; Karaçam, 2002, 190-191).

1. Halil b. Ahmed (ö.175/791), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045), el-Hüzelî (ö.465/1072), İbnü'l-Cezerî gibi âlimlere göre mahreçler on yedidir. Bunlardan Cezerî gibi bazıları, cevf ve hayşûm'u da mahreçlere dâhil ederler.

2. Sibeveyh başta olmak üzere nahivcilerin çoğunluğu ve el Ca'berî'ye (ö. 732/1332) göre bu sayı on altıdır. Bu grup med harflerinin mahreçlerini ayrı bir mahreç olarak kabul etmemiş, elif'i hemze, harf-i med olan Yâ'yı asli harf olan yâ, harf-i med olan vâv'ı da asli harf olan vâv'in mahrecinde göstermişlerdir.

3. Ferrâ (ö.207/822), el-Cermî (ö.225/840), İbn Keysan (ö. 299/912), İbn Düreyd (ö.321/933), , gibi âlimlere göre bu sayı on dördttür. Bu âlimler nûn, lâm ve râ harflerinin mahreçlerini tek bir mahreç olarak kabul ederler.

Son dönem yapılan çoğu çalışmada ise bu sayı on olarak kabul edilmiştir. (Hamed, 2004: 83; Malmberk, 110-111)

Bu görüşler arasında birinci görüşün muhakkikîn kurrânın görüşü olduğu İbnü'l-Cezerî tarafından ifade edilmiş (Cezerî, 1: 198) ve genel olarak Cezerî sonrası tecvid ve kıraat kitaplarında bu görüş dillendirilmiştir.²⁰

Risalede hatalı olduğunu düşündüğümüz birkaç husus bulunmaktadır. Bunlara özetle değinmek istiyoruz:

Birincisi, mahreçler konusu işlenirken, sehven olsa gerek, he (الهاء) harfi yerine sâd (الصاد) yazılmıştır (Malatî, 196b yedinci satır).

²⁰ Abdurrahman Karabaşı'nın Karabaş Tecvidi adlı çalışması, Saçaklızâde'nin Cühdü'l- Mukill isimli kitabı (2001:127) vb. eserler buna örnek olarak verilebilir.

İkinci konu, mahreç bölgesi olan boğaz (حلق) bölümlerinde harflerin yerleri gösterilirken literatürdeki yerleşik ve hâkim kanaatin aksine edna'l-halk kısmında bulunan ğayn (غ) ve noktalı hâ (خ) vasatu'l-halk bölümünde; vasatu'l-halk kısmında bulunan ayn (ع) ve noktasız hâ (ح) harfleri de edna'l-halk kısmında gösterilmiştir. (Malatî, 196a-197a) İlk başta, müellifin çizdiği mahreçleri gösteren şekilde bunu müşahede edince bu durumu sehven veya istinsah hatası olarak değerlendirdik. Ancak daha sonra metin içinde mahreç bölgelerinin açıklanmasında aynı durum metinde de karşımıza çıkınca Malatî'nin bu konuda farklı düşündüğü kanaatine vardık. Ancak yaptığımız literatür taramasında ve konunun uzmanlarıyla yaptığımız bazı görüşmelerde müellifle aynı kanaati paylaşan birine şu anlık rastlayamadığımızı belirtmek isteriz.

III. Risalenin Tercümesi

Malatî'nin risalesinin yukarıda yapılan değerlendirmesinden sonra, şimdi de, faydalı olacağı düşüncesiyle Türkçe çevirisini aktarmak istiyoruz. Çeviride ana metin içinde metnin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülerek köşeli parantez ([]) içinde bazı ilaveler yapılmıştır. Ayrıca yer yer açıklama mahiyetinde dipnotlara yer verilmiştir. Metin içinde siyah puntuyla orijinal metindeki sayfa bitişlerini göstermek için ise varak numarası belirtilmiştir.

EZ-ZEHRU'L-MAKTÛF FÎ MEHÂRİCİ'L-HURÛF

[Bu risaleyi], Yüce Allah'ın inayetine muhtac; Abdu'l-Bâsıt b. Halil el-Hanefî -Allah onu bağışlasın- derleyip kaleme almıştır. (194a)

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Arapçayı en hayırlı lisan yapan, tüm zamanlar içerisinde bütün dillere onu üstün kılan, harflerinin sayısını, Farsça, Türkçe, Süryanice, Yunanca ve bunların dışındaki diğer dillerin harflerinden fazla yapan ve ona beyan kabiliyeti veren Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm Adnanoğullarının efendisi, ض (dâd) harfini en güzel telaffuz eden, insanların en fasih ve en beliği, Efendimiz, Mevlamız Muhammed'e (s.a.v) ve onun ailesine, ashabına, tâbiine ve onlara güzelce tâbi olanlara, ümmetine ve her zaman onu sevenlerin üzerine olsun.

Bu çalışma Kur'an-ı Kerim'in kendisiyle konuştuğu Arap dilini oluşturan harflerin mahreçlerini [ağızdan çıkış yerlerini] açıklayan muhtasar bir risaledir. Bu çalışmayı, özellikle Kur'an'ı tecvid kurallarına riayet ederek güzel bir şekilde okumak isteyenler için faydalı not halinde bir araya getirdim ve ona "ez-Zehru'l-Maktûf"²¹ ismini verdim. **(194b)**

Harflerin mahreçlerine dair derim ki:

Öncelikle; harflerle konuşmak/seslendirme, mahreç yerleriyle alakalıdır. Mahreçler de ağız denilen uzuvla alakalıdır ki, [bunlar dört kısımdan oluşmaktadır: 1. Boğaz ve tavan. 2. Ucu, gerisi, iki kenarı ve ortası ile dil. 3. Dudaklar. 4. Azı ve ön dişler. Hepsinin başlangıcı -ancak anatomi ilmi uzmanlarının açıklayabileceği- hançere ve gırtlak girişine bağlı olan sesin kaynağından olsa bile, harfler bu yerden [ağızdan] ancak sesler vasıtasıyla çıkar. Bizim asıl konumuz ise bu değildir; bilakis, Arap diline özel bu yirmi dokuz harfin²² mahreçleridir. Arap alfabesinin harflerinin sayısı Farsça, Türkçe, İbranice, Süryanice, Yunanca, Berberice, Zencice, Frenkçe²³ ve bunların dışındaki diğer milletlerin dillerinden farklıdır (195a) ki, bu dillerin harflerinin sayısı hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür.

[Arapça'nın Diğer Dillerden Ayrılan Özellikleri]

Bahsi geçen dillerin harf sayısı Arapçanın harf sayısından azdır. ض (dâd) harfine gelince, Arapçanın dışında başka bir dilde yoktur. Zikredilen diller içerisinde Arapçaya en yakın olanı Farsçadır. Bu yüzden İmamımız İmamı Azam Ebû Hanife, Arapça okumayı iyi bilmekle beraber, namazda Farsça ile kıraati caiz görmüştür. İmam-ı Âzam'ın bu görüşünü âlimler; "Çünkü Farsça, Arapçaya diğer dillerden daha yakındır" ifadesiyle gerekçelendirmişlerdir. Bu görüş, Ebû Hanife'ye nispet edilen iki rivayetten birisine dayanmaktadır²⁴. Arapça dışındaki dillerin bazılarının harf sayısı en fazla yirmi beştir. Bazı-

²¹ Ez-Zehru'l-Maktûf, derilmiş çiçek demeti anlamına gelmektedir. (çev.)

²² Müellif burada, Lâmelif (ل)' i de Arap alfabesinin harflerinden saymış olmaktadır. (çev.)

²³ Frenkçe'den, müellifin yaşadığı dönemdeki muttali olduğu batı dilleri kastedilmiş olmalıdır. (çev.)

²⁴ Ebu Hanife'nin bu görüşü öğrencisi İmam Muhammed eş-Şeybânî tarafından aktarılmıştır. Bkz. (Şeybânî, 1990, 1: 39; Şeybânî: 2009, 67). (çev.)

larının yirmi bir, bazılarının yirmi iki, bazılarının yirmi üç, bazılarının ise yirmi dördtür. Harf sayısı açısından Arapçadan farklı ve Arapçaya en yakın olan, yirmi beş veya yirmi altı harfli Farsça gibi dillerdir. Bu durum açıkça görüldüğü üzere, Arapçanın diğer dillere üstünlüğünün en büyük delillerindendir. (195b)

Bunu öğrendikten sonra, şimdi de kastedilen şeyi iyi anlaman için, harflerin mahreçlerinin tahsis edildiği yerleri gösteren, geometrik bir çizimle ağzın şeklini ortaya koyalım. İşte o şekil: (196a)

Şekil 1: Ağız ve harflerin mahreçlerini gösterir şekil. Bu çizim eserin ilgili sahifesinden alınmıştır: (Malatî, ez-Zehru'l-Maktûf, 196a.)

Sen bunu bu şekilde öğrendiğin ve derinlemesine düşündüğünde, Allah'ın sana bahsettiği ve arzulayıp istediğin her şeyi öğrenmeye ölçü yaptığı aklınla dikkatle incelediğinde; Allah sana harflerin mahreçlerini bilmeyi kolaylaştırır. Özellikle üstte verilen ağız şekline

baktığında, onların harf harf isimlendirildiğini ve hepsinin bu şekilde kendi mahreç yerinde olduğunu görürsün.

[Harflerin Mahreçlerinin Geniş Açıklaması]

Bu hususun detaylı açıklamasına gelince; Hemze (أ) boğazın ağızdan en uzak kısmına (aksâ'l-halk) koyduğumuz -ki boğazın başlangıç yeridir- mahreç yerinden çıkar. Hemzeyi takip eden ve ona en yakın yerden çıkan harf ise ص (sâd)'dır.²⁵ Onu yumuşak elif (harekeli olmayıp med harfi olan elif) takip eder. Aksi takdirde, gerçekte hemze ihtilafı bir husus olmakla beraber ğayın (غ)dan ibarettir. Bu yüzden o harfte med, bulunduğu alandaki bilinen şartlara bağlıdır. Boğazın ortasına gelince (vasatu'l-halk), orası da iki harfin çıkış yeridir. Onların biri çıkışta diğerinden öncedir. Onlar da ح ve غ harfleridir. Boğazın son kısmına gelince, **(196b)** oda uç (ağıza en yakın olan) kısmıdır. Orası da aynı şekilde iki harfin çıkış yeridir. Çıkışta onların da biri diğerinden öncedir. O ikisi ise hâ-1 mûhmele (noktasız ح) ve ayn-1 mûhmele (noktasız ع) dir.

Dile gelince onun kökü, ortası, sağ ve sol iki kenarı ve şekilde gösterdiğimiz gibi ucu vardır. Dilin kökü iki harfin çıkış yeridir; onlar kaf (ق) ve kef (ك) harfleridir. Burası, aksâ'l-halk (boğazın en uzak kısmı) diye de isimlendirilir.²⁶ Dilin ortası ise üç harfin çıkış yeridir. Onlar da cim (ج), şin (ش), ve ye (ي) dir. Cim (ج) öncedir. Onu şin (ش) takip eder. Sonuncusu ise ye (ي) dir. Sanki birbirilerini takip etmektedirler. Dilin uç kısmına gelince orası da aynı şekilde üç harfin çıkış yeridir. Bunlar, sâd-1 mûhmele (noktasız ص), zây-1 mu'ceme (noktalı ز) ve sîn-i mûhmele (noktasız س) dir. Onlar da aynı şekilde sıra iledir. Ve birbirilerini takip ederler. Dilin sağ tarafına gelince orası da üç harfin çıkış yeridir. Onlar, tâ-1 müsennâ (iki noktalı ت), lam (ل) ve nûn (ن) dur. Dilin kenarının son tarafı²⁷ **(197a)** -bazı insanlara göre dilin sağ tarafı, diğerlerine göre ise sol tarafı- dâd'ın (ض) çıkış yeridir.

²⁵ Burada sâd harfi sehven yazılmış olmalı. Zira he (هاء) yazılması gerekiyordu. (çev.)

²⁶ Bu isimlendirme, ilgili kısmın boğazın göğse yakın olan alt kısmına olan uzaklığı itibariyledir. (çev.)

²⁷ Dilin köküne doğru yan tarafın sonu kastedilmektedir. Müellifin çizdiği ağız şeklinde bunu görmek mümkündür. (çev.)

Fakat azı dişlere doğru *istitâle*²⁸ ile okunur. Onu seslendirmede liyakat bir sanattır (beceri gerektirir). Bu yüzden de onunla konuşmak çokları için zordur. Sâ-ı müsellese'nin (üç noktalı ث) çıkış yeri de, lam (ل) ve râ-ı mühmele (noktasız ر) bu cihetten, dilin ucunun üst ön dişlere yapışmasıyla tâ-ı mühmele (noktasız ط), zâl-ı muceme (noktalı زال ذ) ve tâ-ı müsennâ'nın (iki noktalı ت) çıkış yerini takip ettiği yöne doğrudur. Bazılarına göre bu hususta ihtilaf vardır. Ancak onları zikretmiyoruz. Dilin sol tarafına gelince onları da zikretmiyoruz. Çünkü onlar sağ taraftakilerin bazılarıyla müşterektir. Dolayısıyla bir tercih söz konusu değildir. Bu sebeple iki taraftan çıkması arasında bir eşitlik vardır.

İki dudağa gelince, bu bölge birkaç harfin çıkış yeridir. Onlar da, fe (ف); dudağın içi ile üst ön dişlerin ucundan çıkar. Vâv (و), bâ (ب) ve mîm'in (م) mahreci ise iki dudağın arasındadır. Fakat bu harflerin her birinin çıkışı farklı farklıdır. Şöyle ki; vâv (و) dudaklar birbirine çok yaklaştırılmadan çıkar. (197b) Be (ب) ve mim'de (م) ise iki dudağın yapışması vardır. Mim'de (م) iki dudağın yapışması bâ'dan (ب) daha kuvvetlidir. Yaptıklarını en iyi şekilde yapan hikmet sahibini tesbih ederiz. O'ndan başka Rab yoktur. (198a)

Değerlendirme ve Sonuç

Zeynuddin Abdülbâsıt b. Halil. b. Şâhin el- Malatî, Memluk devletinin idari ve kültür hayatında önemli hizmetler ifa etmiş bir ailenin mensubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdülbâsıt, özellikle Memlûklerin ilim ve kültür hayatında önemli rol almış, katkılar yapmış, arkasında birçok eser bırakmış değerli bir ilim adamı vasfını haizdir. Türk diline ve kültürüne de vâkıf, Hanefi mezhebine mensup olan müellif, Tecvid ilminin temel meselelerinden sayılan Mehâric-i Hurûf konusunu ele alarak bu literatüre katkı yapan âlimlerden olmuştur. Malatî, Kur'anı doğru ve güzel okumak için Arap harflerinin iyi bir şekilde öğrenilmesinin gerekli olduğunu ifade ederek, bu noktada harflerin çıkış yerlerinin bilinmesinin önemine vurgu yapmıştır.

²⁸ Müellif burada, sadece bu harfte bulunan İstîtâle (استطالة) sıfatına işaret etmektedir. Sesin mahreçte uzayıp devam etmesi anlamına gelir. (çev.) "İstilahta istitâle, Dil kenarının üst azı dişlerden, lâm'ın mahrecine kadar uzanmasına denir." (Karaçam, 2002, 216-127)

Müellifin genel olarak risale tarzı eserlerinde, özelde *ez-Zehru'l-Maktûf fî Beyâni Mehârici'l-Hurûf* isimli tecvid risalesinde, fazla detaylara ve konuyla doğrudan ilgisi olmayan meselelere girmeme, ana ilke olarak benimsenmiş ve yapılan çalışmada anlaşılabilirlik, meselelerin sistematik olarak sunulması ve bu sayede okuyucunun azami faydası gözetilmeye çalışılmıştır.

Müellifin henüz elyazması halinde bulunan eserleri başta olmak üzere, çalışmalarının araştırmacıların gayret ve ilgilerini hak edecek nitelikte olduğunu belirtmek isteriz. Zira yapılacak çalışmaların, İslam ilim mirasının keşfine ve tanıtımına önemli katkılar sağlayacağı muhakkaktır.

Kaynaklar

- Ateş, A. - Tarzi, A. (1971). *Farsça Grameri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Avcı, C. (2006). "Nâib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt (32), 312. İstanbul: cilt (32). 312.
- Çetin, A. (2010). *Kur'ân Okuma Esasları*. 8. Baskı. Bursa: Emin Yayınları.
- Çubukçu, A.(1998). "Halil b. Şâhin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: cilt (15). 329.
- Durmuş, İ. (1997). "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: cilt (16). 158-163.
- Ensârî, Z.(1998). *ed-Dekâiku'l-Muhkeme fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Dimeşk: Dâru'l-Mektebî.
- Fârâbî, E. M. (1990). *Kitâbü'l-Hurûf*. Beyrut.
- Ferec, M. F. (2015). "el-Müerrih, el-Fakîhu'l-Hanefî Abdülbâsıt b. Halîl el-Malatî ve er-Ravzû'l-bâsim fî havâdisi'l-umr ve't-terâcim", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Benha Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. Kalyubiye-Mısır.
- Güney, A. F. (2011). "Yazma İhlas Süresi Tefsirleri Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt (9), Sayı (18), 275-302.
- Hamed, G. K(2004). *el-Medhal ilâ İlmî Esvâti'l-Arabiyye*. Ammân: Dâru Ammâr.

- İbnü'l-Cezerî, M. (ty.). *en- Neşr Fi'l-Kırâeti'l-Aşr*. neşir: Ali Muhammed Debbâ. (I-II) Mısır.
- İbnü'l-Cezerî, M.(1998). *ed-Dekâiku'l- Muhkeme fi Şerhi'l- Mukaddimeti'l-Cezeriyye* İçerisinde. Dimeşk: Dâru'l-Mektebi.
- Karabâşî, A.(1907). *Karabaş Tecvîdi*. İstanbul: Ahmed Kamil Matbaası Ofset Baskı.
- Karaçam, İ. (2002). *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV. Yayınları.
- Kemaleddin İzzeddin Ali, M. (1990). *Abdülbâsıt el-Hanefti Müerrihan*. Kahire.
- Malatî, A. (2002). *Neylü'l-Emel fi Zeyl ed-Düvel*, (tahkik ve neşir, Ömer Abdu's-Selam Tedmürî), C. I / I (H.744-770); C.I / II (H. 771-800) ; C. I / III (H801-820); C. I / IV (H. 821-840); C. II / V (H. 841-860); C. II / VI (H. 861-875); C. II / VII (H. 876-890); C.II / VIII (H. 891-896); C. IX (İndex). Beyrut: Mektebeti'l-Asriyye.
- Malatî, A.(t.s). *Kitâbu'l- Mecmûu'l- Büstânü'n-Nûri li Hazreti Mevlânâ es-Sultân el-Gavrî, -Mukaddime-*. Süleymaniye Kütüphanesi. Ayasofya 4793.
- Malatî, A.(t.s). *ez- Zehru'l- Maktûf fi Beyâni Mehârici'l- Hurûf*. Süleymaniye Kütüphanesi. Ayasofya 4793. 194a-198a.
- Malmberg, B.(t.s). *İlmü'l-Esvât*. (çev. Abdussabûr Şâhin). Mısır.
- Ömer, M.M.(1977-1978). "er-Ravzü'l-bâsim fi havâdisi'l-umr ve't-terâcim". *Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi Yıllığı*. s. 57-78.
- Özaydın, A.(1988). "Abdülbâsıt el-Malatî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: cilt (1), 201-202.
- Özbek, S. (2010). "Memluk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şahin eş-Şeyhî ve Ailesi)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Konya: cilt (27) Bahar, 529-552.
- Özmen, K. (2017). "Zeynüddin Abdülbâsıt b. Halil. B. Şâhin el-Malatî'nin Kur'ân ve Tefsir Anlayışı". *Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu*, Malatya: 17-19 Kasım.

- Saçaklızâde, M. (2001). *Cühdü'l-Muķill* (nşr. Sâlim Kaddûri el-Hamed). 2001:Amman.
- Saray, M.(1989). “Altın Orda Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: cilt (2), 538-540.
- Sehâvî, Ş.M.(t.y). *ed-Dav'ü'l-Lâmî' fî Ulemâ Ehli'l-Karni't-Tâsi'*. Beyrut: (VI Cilt, her cilt 2 cüzden oluşuyor).
- Sibeveyh, E.A.(1982). *el-Kitâb*. (nşr: Abdüsselâm Muhammed Hârûn). (I-IV). Kâhire.
- Şeybânî, M. (1990). *Kitâbü'l-Asl*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Şeybânî, M. (2009). *el-Câmiu's-Sağîr*. (tahkik: Mehmet Boynukalın). İstanbul.
- Tedmürî, Ö.A. (2002). *Neylü'l-Emel fî Zeyl ed-Düvel'in* muhakkik mukaddimesi. Beyrut: Mektebeti'l-Asrıyye.